

SZÉPHALOM 32.
A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve

Kováts Dániel és Fehér József emlékére

Sátoraljaújhely
2023-2024

Az évkönyv kiadásának támogatói:
Ignác Erzsébet
Evva András
Nemzeti Kulturális Alap
A Magyar Nyelv Múzeumáért Alapítvány

A MAGYAR NYELV
MÚZEUMÁÉRT
ALAPÍTVÁNY

Szerkesztő: Nyiri Péter
A szerkesztő munkatársa: Stumpfne Braun Zsuzsanna
Tördelés, borító és tipográfiai szerkesztés: Nagy Zoltán
Fényképek: Nagy Andrea, Nagy Zoltán

HU ISSN 0237-6237

KAZINCZY FERENC TÁRSASÁG

Felelős kiadó: Nyiri Péter elnök
H-3980 Sátoraljaújhely, Dózsa György utca 11.
Telefon: +36/47/322-351
E-mail: szerkeszto@kazinczytarsasag.hu
info@kazinczytarsasag.hu
Nyomdai előkészítés: Feliciter Kiadó
Nyomás és kötés: Kapitális Nyomda
Ügyvezető igazgató: ifj. Kapusi József

Debreczeni Attila

Járt-e Kazinczy a kassai Érzelmeik iskolájába?¹

Szauder József Flaubert regénycímét megidéző tanulmánya (*Kazinczy kassai „Érzelmeik iskolája”*)² egy pályakezdő író, a tanfelügyelőként Kassán élő Kazinczy érzelmi-irodalmi nevelődésének titkaiba vezet be: az e nevelődés közegét jelentő „művelt, érzelmileg gazdag kassai szalonéletről”, „Kazinczy mindenkor több hölgy iránt táplált szenvedélyéről”, „élet és irodalom transzfigurációjáról” fejt ki szuggesztív koncepcióját napjainkig tartó erős hatással. Ahhoz, hogy Kazinczy pályájának indulásáról átfogó képet alkothassunk, mindenképpen el kell számolnunk e több mint hatvan esztendő koncepcióval. A tanulmány alapvetően két részre tagolódik, az első rész a kassai szalonról és Kazinczy szerelmeiről szól, a második élet és irodalom egymásba fonódásáról. Áttekintésünkben mi is ezt a tagolást követjük, annál is inkább, mert hangsúlyosan elválasztandóak az irodalmi szövegek a többi rendelkezésre álló forrástól.

1. Nyomrögzítés időrendben, korrekciókkal

Először az irodalmi szövegeken túli forrásokat vizsgáljuk meg. Szauder József ugyanazon forrásokat használja, mint Váczy János³ (a katonatestvér László levelei, mely a fogság előtti időszakból fennmaradt legnagyobb levélkorpusz, a Rózsa-rend Abafi Lajos által feltárt dokumentumai,⁴ a levelezés és az önéletírások szétszórta adatai). Ezeket csak néhány újonnan előbukkant forrással tudjuk kiegészíteni (emlékkönyv-lapok, autográf sziluettrajzok). Ha a szigorúan vett filológiai adatokat tekintjük, alig tudható valami is biztosan. Szauder József rendszeresen jelzi az adathiányokat, ellentmondásokat, de szövegének retorikája valójában ezek elfedésére épül. Kazinczy kassai érzelmi nevelődésének teóriája a szétszórta nyomokat egységes narratívába integrálja, a filológiai bizonytalanságokat háttérbe szorítja és eljelentékteleníti. Mi inkább a nyomok pusztá rögzítésére vállalkozunk, mert a hiátusok olyan nagyok, hogy áthidalásuk nem látszik lehetségesnek. Nem történetet akarunk rekonstruálni, hanem forrásokat kritikailag megvizsgálni, adatként, időpontokhoz rendelve, neutrálisan, majd ezen adatokra rátekintve megfogalmazni néhány megengedhető állítást.

¹ A tanulmány a HUN-REN-DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport programja keretében készült.

² Szauder József, *A kassai „Érzelmeik iskolája”*. In: Uő.: *A romantika útján*, Bp., 1961, 90–114.

³ Váczy János, *Kazinczy Ferenc és kora I–II.* szerk. Kováts Dániel, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2012.

⁴ Abafi Lajos, *A Rózsa-rend*. In: *Hazánk*, 1885, 643–657, 732–742; 1886, 12–30.

1784. június 12. Kazinczy archivált naplójegyzései⁵ szerint ekkor látta először Kassán **Radvánszky Terézt** (1766–1840). A neki és testvérének, Polyxénnek a fogságból, 1799. június 16-án írott levélben a szent napok között említi, melyet ünnepelni szokott,⁶ de csak a hónapot és napot adja meg. Cserey Farkasnak írott 1808. augusztus 25-i levelében⁷ egy évvel későbbre teszi ezt, Váczy János, s nyomában Szauder József e levél alapján korrigálja Toldy Ferenc 1784-re vonatkozó közlését. Kazinczy naplóbejegyzései (és Orbán László kiadásának kommentárja) Toldyt látszanak igazolni, miként Radvánszky Teréz 1785. március 12-i dátumú emlékkönyvlapja⁸ is (erről l. alább).

Radvánszky Teréz 1783. november 26. óta Szerencsy József felesége,⁹ Fanny nevű lánya 1784. november 22-én született.¹⁰ A korábban adósságokat csináló Szerencsy és Teréz házasságával kapcsolatban a ház bizalmasa, Dobay Dániel Teréz apjához 1785. december 29-én írott levelének rövid részlete ad csekély információt: „semmi oly viszálykodásokat, mint annak előtte, észre nem vettem, sőt ellenben nagyobb csendességeket és egymás közt való megegyezéseket tapasztaltam.”¹¹ A család Kassától nem messze, a Petőszinyén levő birtokon lakott, Kassán pedig a dóm közelében. A férj már 1786-tól betegeskedett, végül 1790-ben halt meg Pesten. Mindezeket Baros Gyula levéltári forrásokat feltáró tanulmányából tudjuk. E méltatlanul elfeledett tanulmány minden más szakirodalmi forrásnál részletesebb képet ad Radvánszky Teréz életéről, neveltetéséről, házasságáról és Kazinczyval való kapcsolatáról, lényegében egyedülként a Kazinczyval kapcsolatba hozható hölgyek közül.

1785. január–április. Kazinczy László a Ferentől kapott hírekre reagálván 1785 elején leveleiben három alkalommal kíván szerencsét Kazinczynak a „Mária Képihez”, Kazinczy utólagos rájegyzéséből tudható, hogy e megnevezés **Kácsándy Zsuzsannát** (1767–1826) jelöli. Az utalások rövidek, érdemi információt nem tartalmaznak: „A Mária Képihez sok szerentsét”; „várom tudósításodat, a többek között a *Mária képiről* a melybe jó Successust kíván a te kedvesed”; „A M[ária] képét visza köszöntöm, boldog Successust kívánok az Abauji Notarius Urnak.”¹² E közlések legfeljebb annyit jelentenek, hogy Ferenc szemet vetett az ifjú lányra.

⁵ *Kazinczy Ferenc művei, Pályám emlékezete*. szerk. Orbán László, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2009. (a továbbiakban: PEml. 2009.), 173, 320; MTA KIK K 633/I. 28a.

⁶ *Kazinczy Ferenc levelezése I–XXI.*, kiad. Váczy János, Bp., 1890–1911.; *XXII.*, kiad. Harsányi István, Bp., 1927.; *XXIII.*, kiad. Berlász Jenő–Busa Margit–Cs. Gárdonyi Klára–Fülöp Géza, Bp., 1960.; *XXIV.*, kiad. Orbán László, Debrecen, 2013.; *XXV.*, kiad. Soós István, Debrecen, 2013. (a továbbiakban: KazLev.); KazLev, II, 428.

⁷ KazLev, VI, 55.

⁸ PIM V 4713/630.

⁹ PEml. 2009, 171.

¹⁰ MTA KIK K 633/I. 55b.

¹¹ Kéziratból idézi Baros Gyula, *Kazinczy Ferenc és Radvánszky Teréz*. In: *A Kisfaludy Társaság Évlapjai 1907–1908.*, Budapest, 1908, 78.

¹² KazLev, I, 69, 71, 73.

1785. december. László december 7-i levelében így küldi üdvözlését: „Tsókold Theréznek és Susinak kezeit, mond meg: itt is van egy tisztelőjük.”¹³ Susi **Kácsándy Zsuzsanna**, Teréz talán Radvánszky, mert a következő sorban a férjét, Szerencsy Józsefet is üdvözlí László, de ez csak következtetés, Kácsándy Terézt is érthetjük itt. December 30-i levelében annyit ír: „szerentsédnek mesziről örvendeztem”¹⁴, konkrétumok nélkül nem tudható, mire vonatkozik ez.

1785. december 27. „Bárczán szánkázás.” Kazinczy archivált naplójegyzése¹⁵ a Bárcán (ma Kassa része) történt eseményről. A Radvánszky Teréznek és Polyxénnek 1799. június 16-án írott levélben ezt is a szent napok között említi, melyet ünnepelni szokott,¹⁶ de csak a dátumot jelzi, azt nem, hogy miért szent a nap, hiszen a címzettek úgyis tudják. Toldy Ferenc szerint e napon „Bárcán egy szánkázás alkalmával Teréz Kazinczynak juta társúl, s a csók, mely a szokáshoz képest lovagját megillette, tiszta volt minden kívánságtól”.¹⁷ Az értesülés forrását nem adta meg, s ezt nem is tudjuk azonosítani az ismert önéletrázások, levelek, feljegyzések között. Kazinczynak a jeles nap 25. évfordulóján született levelében némileg más leírást találunk. Az 1810. december 27-én kelt levél Döbrenteihez szól, az immár özvegy gróf Gyulay Ferencné Kácsándy Zsuzsanna fiának nevelőjéhez, akit a következőkre kér:

Csókolja az Ur a' Grófné kezeit, és jelentse, hogy ma 25 eszten-deje Bárczán voltam; ebédnél értem őket, délután Bárczay Farkashoz mentünk által, ott játszottunk, és a' *gyermek* Süsie egygy mókust kapott az én istentelenségeim által, noha a' mókus a' háznál is nagy becsben volt. Azután szánóztunk, 's én ölemben vittem I m á d o t t o m a t Thercsinek szekeren bé Kassára. – Édes emlékezetek!¹⁸

Nem tudjuk így sem, pontosan mi történt, ami miatt minden évben ünnepelt szent nap lett december 27., de az sejthető, hogy Terézhez és Susie-hez egyaránt kötődő érzékeny emlékről van szó.

Ugyanez a dátum Kazinczy két sziluettrajzán is szerepel. Az egyik rajzon **Radvánszky Teréz** és **Kácsándy Teréz** (1764–1804) a másik rajzon Radvánszky Teréz és **Kácsándy Zsuzsanna** arcéleit örökítette meg Kazinczy,¹⁹ az első rajz hátoldalán (161b) pedig Kácsándy Zsuzsannaét magában, illetve egy kisméretű papíron Kácsándy Terézről készült rajz van beragasztva az előttük álló lapra (160b). Egy Kazinczy hagyatékában fennmaradt emlékkönyvapon²⁰ ugyancsak ez a dátum szerepel. A lapon Kazinczy kezével, eredeti aláírással és 'Kassa

¹³ KazLev, I, 82.

¹⁴ KazLev, I, 85.

¹⁵ PEml. 2009, 171., vö. 323. is

¹⁶ KazLev, II, 428.

¹⁷ Toldy Ferenc, *Kazinczy és kora*, Pest, 1859, 95.

¹⁸ KazLev, VIII, 225–226.

¹⁹ MTA KIK RUI 2r 2/I. 161a és 162a

²⁰ PIM V 4713/630.

1785. december 27.' dátummal nyolc sor olvasható Johann Martin Millernek, a *Siegwart* írójának *Die Geliebte* című verséből (egy helyen átírva a Teréz névre), A lap másik oldalán François Maynard francia költő négy sora található, 'Kassa, 1785. március 12.' keltezéssel, a következő aláírással: „de votre Sincereet Fidelle Amie / Therese de Radvánszky. mk.” A lap státusza pontosan nem határozható meg.²¹ Rögzíthetjük még, hogy 1786-ból további négy egyforma küllemű emlékkönyvlap²² maradt fenn német versidézetekkel, Kácsándy Zsuzsannától május 13-i, Kácsándy Teréztől december 1-jei dátummal (valamint egy-egy szabadkőműves mesterétől, Török Lajostól és nejétől).

1786. Kazinczy **Kácsándy Zsuzsannához** fűződő 1786-os szerelmi kapcsolatára utal néhány levélrészlet negyedszázaddal későbből: „1786ban Kácsándy Susitól Gálszécsből Kassára menvén, a' *Dargón* a' szép erdő poétai elragadtatásra szenderített”. Így magyarázza Az *erdő* című epigramma születésének körülményeit, más kommentárjaiban hozzátéve, hogy Susie „akkor imádott lánykám volt”, vagy még egyértelműbben: „1786ban a' Döbrenteink tanítványa' anyjába voltam szerelmes.”²³ 1786-ban a megadott útvonalon csak egy hivatalos decemberi út elszámolása maradt fenn, de az ellentétes útirányt mutat (Kassáról távozásban érintette Gálszécs²⁴). A naplófeljegyzésekben az év elején szerepel Gálszécs: „1786. Január. végével aranyér. Ki Gálszécsbe.”²⁵ A verskommentárok azonban nem téli erdőre utalnak. Még többször is utazhatott persze arra abban az évben (Gálszécs Kassától nagyjából 40 km), s a következő években ugyancsak járt azon az útvonalon (a levélkommentárokban megadott irányban), 1787-ben éppen augusztus 27-én,²⁶ vagyis az egyetlen Susihoz írott (és fenn is maradt) levele előtti napokban. Elvileg tehát lehet, hogy Kazinczy rosszul emlékezett az évre, erre azonban nincs bizonyíték.

1786. július-november. Kazinczy László 1786 júniusában Kassán tartózkodott, visszautazását követően leveleiben érzelmesen visszaréved az együtt töltött napokra. 1787 nyarán ismét ellátogatott Kassára, a tavaszi hónapokban leveleiben a várakozás érzelmes hangjai szólaltak meg. A nyári látogatása utáni levelekben azonban alig kapott hangot az érzelmes visszarévedés, megritkultak az üdvözlő sorok is a levelek végén. Mindez különösen kiemeli az 1786-os levelek jelentőségét. Szauder József idézi László 1786. szeptember 5-i levelét, mely kitűnik hosszúságával az egyébként rövid célzások, üdvözletek közül:

Nem tudom Homályos, sápat, vagy haloványoknak mondjam é azt a Holdat, a mely a tegnapi éjtzakát oly gyönyörűséggé tette. Örült ennek sok utazó, sok szerelmeseknek könyvei édesebben tsorogtak, az éneklőknek énekei

²¹ Erről részletesen l. Kazinczy Ferenc művei, *Költemények I-II.*, kiad. Debreczeni Attila, Debrecen, 2018. (a továbbiakban: Költ., 2018.), II. 681-682.

²² PIM V 4713/623.

²³ KazLev, VII, 238, 191, 212.

²⁴ KazLev, XXV, 357-358.

²⁵ PEml. 2009, 323.

²⁶ KazLev, XXV, 376, 396.

jobban hangzottak, az elme világosabb volt ennek világnál, az érzékenység érzékenyebb. Olyan volt ez, mint a mi kedves Therézünk Vendégfogadója. Emlegette ő ennek világánál a Mária képével Hand in Hand az ő B. Ferenczét, emlegetett talám téged is, emlegetett talám éngem is. Emlegeted te őket, emlékeztél róllam is. Emlegetelek én mindnyájotokat.²⁷

Szauder a holdfényérzelmességben való tobzódást emeli ki kommentárjában, de nem teszi fel a legközvetlenebbül adódó kérdéseket: hogyan értsük Theréz Vendégfogadóját, szószerint vagy metaforikusan? Radvánszky vagy Kácsándy Terézről van-e szó? ki az az ő, aki „a Mária képével Hand in Hand az ő B. Ferenczét” emlegette? ha a Mária képét tudjuk is azonosítani Kácsándy Zsuzsannával, és a B. betűjelen minden bizonnyal Bárczay Ferencet kell értenünk (bár Barkóczy is lehet), akkor milyen kapcsolatot tételezzünk fel közöttük és Kazinczy között? Vagyis e levélben, amely pedig mind között a legrészletesebb, László érzelmes vágyódásának tényén túl csak a közösen átélt élményekre vonatkozó (s így számunkra homályos) utalásokat találunk. A kassai társaság tagjairól, egymáshoz való viszonyaikról és a történelemsokról érdemi információt sem ebből, sem a többi levélből nem kapunk.

A levelek végén László rendszeresen küldi köszöntését többeknek, kezdetben személy szerint, majd inkább csak összefoglalóan: „a Kassaikat Tsókold”.²⁸ A július 29-i első levélben²⁹ személy szerint köszönti Nánit, akit Kazinczy utólagos rájegyzése báró Dóri Nániként azonosít, valamint ’szegény Özvegy feleségét’, akit Kazinczy sem tud azonosítani. Mindkettőhöz érzékelhetően közelebbi kapcsolat fűzte, melynek jellegét sem az itteni utalásokból, sem a későbbi levelekből nem tudjuk pontosan meghatározni. Többször köszönti és említi Bárczay Ferit, Török Lajost és feleségét, valamint Terézt, Susit és Jeanette-et. Bárczay Ferenc Kazinczy iskolatársa és jóbarátja, Török ekkor már leendő hivatali főnöke is. Susi Kácsándy Zsuzsanna, Teréz vagy Radvánszky, vagy Kácsándy Teréz. A Jeanette névhez Kazinczy utóbb odajegyezte, hogy „Jeanette Comtesse Prank”-ról van szó.³⁰

Azt nem magyarázza Kazinczy kommentárja, hogy László miért nevezte Jeanette-et ’szeretett sógornőjének’³¹ (ahogy az ismeretlen hölgyet a maga ’szegény Özvegy feleségének’). Sem László, sem Ferenc nem volt nő, valamiféle játékos utalás lehet ez. **Prank Jeanette**-ről még négy adatunk van. Augusztusban Terézszel és Susival együtt köszönti megint,³² novemberben Teréz és Susi köszöntése mellett László felrója Ferencnek, hogy ’Janetttről egészen elfeledkezett’.³³ 1786 körül (késői autográf feljegyzés szerint) Comtesse Jeanette Prank egy viasz portrét elvett Kazinczytól a maga számára, 1788-ban pedig egy

²⁷ KazLev, I, 108.

²⁸ KazLev, I, 111, 112.

²⁹ KazLev, I, 105–106.

³⁰ KazLev, I, 106. Téves olvasat: Váczy kiadásában Frank áll Prank helyett.

³¹ „Viel geliebte Schwägerin, liebste Janette, ich küsse Sie mit der wärmsten Empfindung, erinnern Sie sich ihres Aufrichtigsten.”

³² KazLev, I, 108.

³³ KazLev, I, 117.

olajportré készült Kazinczyról a hölgy részére.³⁴ Mikor 1789 tavaszán László kifejti levelében, hogy Ferenc a szeretett hölgyekhez mindig hűséges marad, Jeanette-et hozza példaként (időrendi helyén idézzük).

A Váczy-kiadásban tévesen Frank szerepel Prank helyett, s a Váczy-monográfiában és a Szauder-tanulmányban mindössze egy helyen említődik a Jeanette név, a Jenny név után zárójelben, azonosítás és kontextus nélkül. A *Sztella* című Goethe-fordítás ajánlóversében és annak levélbeli kommentárjában 1794-ben Kazinczy egy szerelmi háromszögre utal saját maga, valamint barátja, Bárczay Ferenc és egy rejtélyes Jenny között.³⁵ Ez a Jenny, mint Orbán László kimutatta,³⁶ nem lehet Bárczay felesége, az 1781-ben született Bernáth Anna, akit csak 1797-ben vett el, az eset korábban kellett történjen és mással. Nem lehetetlen, hogy e Jenny azonos azzal a Jeanette-tel, akinek 1786 júliusában László mint szeretett sógornőjének küldte üdvözlését. Biztosat azonban ezúttal sem tudunk.

1787. szeptember 3.

Ekkor kelt Kazinczy **Kácsándy Zsuzsannához** szóló egyetlen fennmaradt levele.³⁷ A „Meine Susie” megszólítással kezdődő levél német nyelvű, kéziratának megégése miatt a vége felé szövege töredékes. A levél mindazonáltal nemcsak töredékessége miatt homályos, hanem mert utalásai nem érthetőek az alaphelyzet és a háttérösszefüggések ismerete nélkül, ezekről viszont lényegében semmit sem tudunk. Szauder József előbb azt írta, hogy a levél „Kazinczy-nak Kácsándy Teréztől (?) vett búcsúját írja le”, utóbb vaglyagosan Kácsándy vagy Radvánszky Teréztől való búcsúról beszélt. Kácsándy Teréz elutazását említve a búcsú okaként megjegyezte, hogy „éppen férjhez ment Rhédeyhez”, noha korábban e házasságkötést 1786-ra tette.³⁸ Ez utóbbi adat visszavezethető Kazinczy feljegyzésére,³⁹ mely szerint az esküvő ebben az évben december 25-én történt, a Rhédey-család történetének írója, Czakó Károly ugyanakkor 1787. szeptember 1-jei dátumot ad meg,⁴⁰ ami pedig a levél keltezésével harmonizál. A kassai református anyakönyvben, mint Orbán László kiderítette, 1787. február 7-i dátum szerepel.⁴¹ A levélben leírt búcsú összefüggéseihez ebből az irányból aligha juthatunk el, s nem segít az sem, ha a (bármelyik) Teréztől vett búcsút Szauder Józsefet követve „szerelmes kinnak” tekintjük, amit így Kazinczy éppen szerelmének, Susie-nek írna meg. Az pedig végképp tévút, mint arról még lesz szó, hogy a levelet a *Bácsmegyey* egyik levelével párba állítsuk, s így próbáljuk értelmezni.

³⁴ KazLev, XXII, 511. *Az én képeim*, Kazinczy kései feljegyzése.

³⁵ KazLev, II, 341.

³⁶ Az elektronikus Filológiai Lexikon szócikke, Debrecen, 2020–2023, DOI: 10.5484/filologiai_lexikon, https://deba.unideb.hu/deba/filologiai_lexikon/szocikk.php?t=nev&id=1208

³⁷ KazLev, XXII, 17–19.

³⁸ Szauder, i.m., 110. és 94.

³⁹ MTA KIK K 633/I, 61a.

⁴⁰ Czakó Károly, *A Kisrédei Rhédey-család*. In: *Családtörténeti lapok*, 1929. június, 1. füzet, 1–12. (a *Historia* folyóirat melléklete), a cikkben közölt családfán.

⁴¹ <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GRFB-S664?i=238&cc=1554443&cat=693083>

1787. december 27.

Kazinczy László évszám nélkül december 27-re datált levele a Váczy-kiadásban⁴² kérdőjellel az 1788-as év végére van besorolva, a levél azonban tárgyi összefüggések alapján nem ide, hanem az 1787-es év végére illik.

A keltezési hely és idő, valamint az első mondat a szóban forgó levélben:

Uj Gradiska, december 27.: „Péterváráról lett vissza érkezésemmel hozzád írott Levelemet régen vetted”.

Kazinczy László levelei 1788 decemberéből:

Alt Gradiska, december 6.: „Már két hete, hogy itt mulatok”.⁴³

Orubicza, december 24.: „Gradiskáról írott utolsó Levelemet régen vetted”.⁴⁴

Kazinczy László levele 1787 decemberéből:

Uj Gradiska, december 14.:⁴⁵

„A múlt Hónapnak 26-dik Napján [...] Commandiroztattam a Regimentemtől Pétervárára”

„Pétervárára 30-dikán érkeztem.”

„én is vissza jöttem – Itt az Aus Marschot minden szempillantásba várjuk”

Vagyis a messi Péterváráról 1787 decemberében tért vissza László Gradiskára, nem pedig 1788-ban, amikor is a közeli Orubicza és Uj Gradiska között mozgott csupán. Továbbá az 1787-es levél háborús beszámolójára utal vissza rezignáltan a most vizsgált levélben, az 1788-as levelekkel nem találtunk kimutatható összefüggést. Mindezek alapján a szóban forgó levél keltezése: 1787. december 27.

Annak, hogy 1787-es vagy 1788-as a levél, különös jelentősége van témánk szempontjából. A rövid levél végén ugyanis néhány érdeklődő kérdés szerepel: „Hát te mit tsinálsz, a Farsang nem hozott e még a fejedbe valami házassulandó gondolatot? a Czenczi mit tsinál?” László leveleiben (a Jeanette-tel kapcsolatos 1786. júliusi játékos említésen túl) először szerepel komoly formában Ferenc házasságára vonatkozó kérdés, s ez a Czenczi névvel (**Kácsándy Zsuzsannával**) kapcsolódik össze.

1788. március

1788. március 6-án László a Ferenc levelében olvasott hírre reflektál: „Irgj valamit S-ról is, a télen, a mint vettem, öszve vesztetek vólt – de a szép ki kelet, űzi a telet, 's gyászos fergetegét et caetera Cenci”.⁴⁶ Kazinczy 1787. január 1. keltezésű, *Sóhajtás a' Tavaszhoz* című versének egy sorát idézi itt, a Susie-t jelölő S- betűjelet összekapcsolva így a Czenczi névvel. Március 14-én, visszautalva e levelére, komolyabban is reagál Ferenc szerelmi bonyodalma: „Te, a mint veszem észre, Czenczi miatt nem igen jól vagy disponálva – A múlt Levelembé tréfáltam vólt – a szép ki kelet et caetera – De most egy kitsint Philisophice [...] Nyugott szivvel nézzed te is, kérlek, a Czenczivel

⁴² KazLev, I, 245.

⁴³ KazLev, I, 240.

⁴⁴ KazLev, I, 244–245.

⁴⁵ KazLev, I, 152–153.

⁴⁶ KazLev, I, 169.

való változást, és álhatatossan hidd el, hogy ez a változás soha károdra nem lesz.”⁴⁷ A vigasztaló szavakat aztán átfordítja a három Kazinczy-fiú (Ferenc, Dienes, László), valamint a két lány (Klári, Zsuzsanna) házassági perspektíváinak mérlegelésébe: „Én hármunkról úgy gondolkozom, hogy mi soha boldogabbak nem leszünk, mintha magánosan halunk meg – te már majd hamar által lépsz azon az időn, a melyen még késő nem volna – Dienesnek 70 Esztendős koráig mindég hamar lesz – A két kicsinyek közzül, a kit akartok, házasságatok hamar”. Úgy tűnik e megjegyzésből, hogy a „Czenczivel való változás” a házasság decemberi levélben felvetett perspektíváját gyengítette.

Ezen forrásokon kívül csak későbbi levéladatok állnak rendelkezésünkre. Ezek megerősíteni látszanak, hogy felvetődött a Kácsándy Zsuzsannával való házasság gondolata (mint Kis Jánosnak írja 1807-ben, „eggykor már csaknem mátkám”⁴⁸), sőt, a házasság megghiúsulására nézve is támpontokat adnak, persze Kazinczy szemszögéből. Barátjának, Bárczay Ferencnek 1803. október 24-én a (már Gyulayné) Susie-val való találkozására így reagál levelében: „A’ szegény Susinak sokat kelle szenvedni. Nem lett volna ő ilyen ha hozzád ment volna. [...] De köszönje magának ezt a’ változást. Avagy nem én voltam é az, a’ ki neki belöktem az ablakon a’ levelet ’s bátorítottam, hogy bízza rám a’ dolgot, én kicsinálom, hogy megjő a’ Dispensatio? ’S nem akart! Az a’ sok kimagyarázhatatlan, megfoghatatlan lebdés Defourra ’s Almásy Jánosra, ’s kire. Mig osztán előjőve Gróf Gyulay, ’s ő a’ te szavad szerint *Grófnénak állott!*”⁴⁹ Az itt megnevezett több lehetséges kérő és az 1790-ben végül férjül választott gróf Gyulai Ferenc mellett próbálkozott tehát Susie kezét elnyerni Kazinczy, már a vegyes házassági engedély (dispensatio) megszerzését szorgalmazva, némiképp regényes körülmények között (már persze ha mindez tényleg órá vonatkozik, s nem Bárczayra). Hogy mikor történhetett az eset, nem tudjuk, s ellenőrző forrás sem áll rendelkezésünkre Kazinczy emlékezéseire.

1787. december–1788. július.

Kazinczy esküszövegének (és ehhez csatolt rövid életrajzának) keltezése szerint 1787. december 7-én csatlakozott a Rózsa-rendhez,⁵⁰ egy 1788. január 12-i másik esküszöveg magasabb fokba lépésekor született.⁵¹ Kazinczy a Rózsák között a *Fichtenbach Kálmán* nevet viselte. A kalandor Franz Mattheus Grossinger alapította Rózsa-rend 1783-tól nagyjából 1788–1789 fordulójáig működött Európában, elsődleges célja szerint az alapító anyagi haszonszerzé-

⁴⁷ KazLev, I, 170.

⁴⁸ KazLev, V, 40.

⁴⁹ KazLev, XXIII, 69.

⁵⁰ Abafi, i.m., a kassai társaságról: 1886, 16–23.

⁵¹ A német eredetiket a dégi levéltár utóbb megsemmisült anyagából közli Jancsó Elemér, *A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII-ik században*, Kolozsvár, 1936, 80–81. (tévesen rózsakeresztes iratként); magyar fordítással újraközi Jászberényi József, „A Sz: *Sophia*’ Templomában látom én felszentelve Nagysádat”. *A felvilágosodás korának magyar irodalma és a szabadkőművesség*, Bp., 2003, 122–123. (korrigálva Jancsót, de tévesen oldva fel a dátum rövidítését).

sét szolgálta. Ugyanakkor egy művelt, kifinomult társasági életforma eszméjét és gyakorlatát is kínálta elsősorban a nők számára, szimbolikus szertartásossággal (a nők voltak a virágok, a férfiak a tüskék, a helyi társaságok a kertek, az összejövetelek a séták). Magyarországon Kazinczy miskolci szabadkőműves társa, Berzeviczy Gergely⁵² lett a Rózsa-rend egyik szervezője (először Besztercebányán, a Radvánszkyak és Prónayak körében), majd 1784 végétől Kazinczy pataki iskolatársa, Párniczky Mihály. Kassán 1787. december 7-én alakult meg eskü által szentesítve a helyi Rózsák társasága, Török Lajos és felesége, Kácsándy Zsuzsanna és Rhédey Lajosné Kácsándy Teréz, Szerencsy Józsefné Radvánszky Teréz, Schröd Erasmus, valamint Kazinczy részvételével. 1788-ban több új tagot is felvettek, közöttük Ghylányi Júlia bárónőt,⁵³ akiről fennmaradt Kazinczy sziluettrajza („Báró Ghilányi Jülie”, ennek a másik oldalára van beragasztva a Kácsándy Terézről készült kicsi rajz⁵⁴). Ismert egy terjedelmes jegyzőkönyv 1788-ból, melyet Kazinczy készített ideiglenes titkárként az április 14-i, május 12-i és július⁵⁵ 10-i ülésekről, feljegyezve a rábízott különféle feladatokat is.

Fennmaradt továbbá Török Lajos tervezete az összejövetelek lebonyolításáról, mintegy formalizálva az önművelést: „Az elmondott beszéd után a tagok saját szorgalmuk írásbeli bizonyítékait adják elő, miben az elnöknő teszi a kezdetet. Ezek kivonatok, apró jegyzetek lehetnek, esetleg azon könyvek szép, jó, hasznos, vagy különösen kellemes helyeiből vett idézetek, melyeket a tagok egyik sétától a másikig odahaza olvastak.”⁵⁶ Az önművelés mellett a jótékonykodás volt a másik fő törekvése a Rózsa-rend kassai tagjainak is, akik a besztercebányaiakkal szoros kapcsolatokat ápoltak. Ennek egyik fő mozgatója a két társaság jegyzőkönyveiből ítélve a Besztercebányáról származó és Kassán elő Radvánszky Teréz volt, de rögzítették azt is, hogy az április 14-én Törökék házában tartott összejövetelen megjelent a besztercebányai rózsáktól a kassai rózsákhoz látogatóba érkezett **Radvánszky Polyxén** (1768–1831 után). Kazinczy naplóiban feljegyezte e napokat: „Apr. 17. Polyxént először láttam. – 22. Gróf Töröknél ebéden velek. Azután Polyxénnel sétálni. – 23. P. és Th. el.”⁵⁷ Nem tudjuk, hogy április 14. vagy 17. a helyes dátum, 17-ét sorolja fel a szent napok között a Radvánszky Teréznek és Polyxénnek (klopstocki megszólítással Cidlinek és Bidlinek) 1799. június 16-án írott levélben is.⁵⁸ Az nagy valószínűséggel állítható, hogy a kassai Rózsák társasága nagyjából egy bő éven keresztül (az 1787. decemberi megalakulástól az 1789 eleji betiltásig) laza szervezeti formát adott annak a kassai társasági körnek, mely meghatározó közege volt az ifjú Kazinczy magánéletének, de amelyről az imént jelzettnél mélyebb ismeretekkel nem rendelkezünk.

⁵² H. Balázs Éva, *Berzeviczy Gergely, a reformpolitikus*, Bp., 1967, 116, 137.

⁵³ Abafi, i.m. 1886, 21.

⁵⁴ MTA KIK RUI 2r. 2/I. 160a. A 167b oldalon csak a neve szerepel.

⁵⁵ Fentebb Abafi negyedévi jegyzőkönyvet említ, április-június hónapokra, így június is lehet a hónap.

⁵⁶ Abafi, i.m. 22.

⁵⁷ PEml. 2009, 173, 321.

⁵⁸ KazLev, II, 428.

1789. március-május. Ebben az időszakban Kazinczy László négyszer⁵⁹ említi, hogy Ferenc szerelmes, leginkább a *Te igen égsz* formulával. Hogy kibe, az nem derül ki a levelekből, az első levélben, március 2-án még László is találgatja a boríték papírján belül talált M betűjel értelmét: „Ez az M talám Manczi lehetne, de nem a Feri Manczija.” Feri a levélben egy farsangi bál és egy bizonyos M – kapcsán említett barátjukkal, Bárczay Ferencsel azonos, a másik M azonosításához nincsenek támpontjaink. Váczy János jegyzetében felveti,⁶⁰ hogy Ferenc szerelme esetleg azonos lehet a Klaniczay János ugyanekkor leveleiben⁶¹ szereplő Julie-vel. Azt nem tudjuk, ki ez a Julie, de azt igen, hogy lelkesen olvassa Ferenc leveleit Besztercebányán, Radvánszky Teréz és Polyxén, valamint Prónay Ágnes társaságában. Az is kiderül, hogy még nem ismerik egymást személyesen, így aligha tisztelhetjük benne Kazinczy szerelmét, akit ekkor feleségül akart venni. A Váczy-monográfiában⁶² ezzel ellentétben Radvánszky Polyxén neve vetődik fel, s kerül kapcsolatba a levelekben az év végén feltűnő Mimi névvel is, de hogy milyen megfontolások szerint, az nem világos (l. ezekről később).

László március 28-i leveléből Ferenc házasodási szándéka egyértelműnek tűnik. E levél kiemelt jelentőségű Szauder József koncepciójában, tanulmányában az első rész végén mintegy összegzőként olvasható következő részlete:

Tudod e te azt, kedves Ferenczem, hogy a *Te Charactered in puncto Amoris* még előttem Titok. [...] Én téged még pedig igen méltán a *Gesetzten* [gesetzt=komoly, nyugodt] közzé számlállak, és éppen azért nem tudom megmagyarázni, miért vagy az említett punctumban olyan *változó*. Én már egy nehányat tudok, a kik szíveden győzedelmeskedtek. A *Lüftigektől* [lüftig=szélházi, csélcsap] természeted abba különbözik, hogy azoknál az utolsó objectum által az előbenniek egészen el töröltetnek, aber du bleibst deinen immer Treu [te azonban mindig hűséges maradsz a tiedhez], és tsak egy kis distinctiot keresel, mint a többek között a Klari levelébe Jeanette iránt, a ki felől azt irod, hogy olyan barátja vagy, mintha *Testvére* vólnál, ez egészen igazé will nicht untersuchen [nem akarom vizsgálni]. Az éjtzaka erről a Ma[teri]áról igen sokat gondolkoztam, és utolyára azt találtam, hogy te igen szerentsés vólnál, ha a világnak abban a részében születettél vólna, a melybe több feleséget tartani szokás.⁶³

László az egyébként komoly, megbízható Ferencet szerelmi ügyekben kiismerhetetlennek és változékonynak, de nem csélcsapnak, hanem változékony-

⁵⁹ Március 2., március 28., április 20., május 13. (KazLev, I, 299, 309, 337, 359.)

⁶⁰ KazLev, I, 576.

⁶¹ Április 11., június 8. (május 13-i levélre válaszolva) (KazLev, I, 320, 375.). Klaniczay másik két levelében csak Polyxén, illetve Teréz, Polyxén és Ágnes szerepel, üdvözlétét küldve Kazinczynak (március 26., augusztus 5., KazLev, I, 308, 407.).

⁶² Váczy, i.m. 255–256.

⁶³ KazLev, I, 309. A német nyelvű szövegrészek értelmezésében és fordításában Doncsicz Etelka volt segítségemre.

ságában hűségesnek láttatja, amire a többnejűség hasonlata is utal. Szauder József Kazinczy „mindenkor több hölgy iránt táplált szenvedélyéről” szóló értelmezése (és már a Váczy Jánosé is) László nézőpontját érvényesíti. Bizonyítékként használják László véleményét, noha az nem visszaigazolása, hanem valójában kiindulópontja értelmezésüknek. Ha nem így lenne, nyilván nem hagyták volna figyelmen kívül a fenti idézet közvetlen folytatását, mely az addigiakat más összefüggésbe helyezi:

Leveledből látom, hogy most egészen házasulandó gondolatban élsz, egyszersmind kérsz, hogy ehez néked szerentsét kíványak. – Ausser dieses Heiligen Wuntsch bester noch etwas. [a szent kívánság helyett jobb lesz valami más] – A mint már néked, oda haza, jut eszembe, mondtam, igen nagy obstaculumod [akadályod] néked ebben a részben a félnkség. – Nem tudom hol, de bizonyosan olvastam, hogy egy Hadi vezér egyszer a piratáknál [kalózoknál] rabságba esvén, azoknak, a kiknek hatalmokban volt, parantsolni kezdett, azok resolutus [megszabadított] tekintetén anyira Consternálódtak [megrettentek], hogy rabjoknak engedelmeskedtek. Glaube mir [Hidd el nekem] – Frisch gewagt ist halb gewonnen. [Aki mer, az nyer.] Dieses zu dem Wuntsch statt eines Raths, [Kívánság helyett tanács] – a többit a végezés, noha talám ez is végezés, hogy én néked ezt a Levelt írom.⁶⁴

László a tanácsát Ferenc kérésére, annak házassági terve kapcsán fogalmazza meg, Ferenc félnkségét nevezve meg legfőbb akadályként. A több nő iránti egyidejű elköteleződés és a többnejűség-hasonlat a levél korábbi részében egy sikeres hódító képzetét idézhette fel (s idézte is fel Váczy és Szauder leírásaiban), aki magáért a szerelemért, az érzésbe feledkezve csapong a hölgyek között, egyik megszerzett birtokáról sem tudván lemondani. A idézet folytatása azonban Ferenc félnkségének kiemelésével az ellentétébe fordítja az előző képzetet, nem ő a szívtipró, az ő szívét tiporják. László a kalózok és a hadvezér példázatával sürgeti Ferencet, hogy a hölgyek rabjából legyen parancsolójukká, vagyis határozza meg magát és váljon kezdeményezővé, mert félnksége kerékkötője házasodási szándékának.

Következő két levelében visszautal az itt részletesen kifejtett tanácsára, s röviden megismétli annak lényegét. „Kedvesem, *Gelassenheit*, [higgadtság, nyugalom] mert egyéb képpen nem hiszem, hogy a dolog el süjjön. [...] Be igen fogok én örülni, ha kevés idő múlva az Aszonytól [anyjuktól] a te jövendőbeli Feleségedről igaz ditséreteket olvashatok” – írja április 20-án,⁶⁵ amire május 13-án csak ráérősít: „A te Confessiod in puncto amoris előttem igen kedves: nagyon égsz – tanácsomat fogadd”.⁶⁶ Aztán Ferenc júniusban megbetegedett, élete hajszálon múlt csupán, majd a lábadozás idején, 1789 augusztusában már azt írta Aranka Györgynek: „Nős nem vagyok, ’s egygyamar még nem is

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ KazLev, I, 337.

⁶⁶ KazLev, I, 359.

leszek.”⁶⁷ Május után tehát már semmit nem tudunk e számunkra ismeretlen hölgy iránti szerelemről és házassági szándékról, László őszi leveleiben csak egyszer történik utalás Ferenc házasodására, de meghatározatlanul a bizonytalan jövőbe utalva.⁶⁸

1789. november–1790. március

Kazinczy László 1789. november 28-i levelében Ferenc hónap eleji bécsi útjával kapcsolatban azt firtatja, hogy „talán a Mimi is okot adott a hoszú úthoz”.⁶⁹ Váczy János és Szauder József Toldyt követve e levél alapján felvetik, hogy a bécsi út egyik célja az a bizonyos Julie lett volna, akiről Klaniczay János írt a tavasszal (a Váczy-monográfia, mint említettük, Radvánszky Polyxént is szóba hozza). Az M betűjel nyilván jelölhet Mimit, érdemi adat azonban erre vonatkozóan nem áll rendelkezésünkre. A Mimi nevet még egyszer említi László, 1790. február 12-én, mikor évődve azt panaszolja, hogy Ferenc levelében más hírt „MIMIn kívül semmit” nem talál.⁷⁰ Előtte, január 22-i levelében Ferenc házassági szándéka és Bécs is szóba került: „a Házasodásról olyan nagyon panaszkodol [de remélhetőleg] Te eddig Bécsből Levelet kaptál, és talán már a harmadik égbe vagy Sz. Pállal”.⁷¹ A házassági szándékot Horváth Ádám február 18-i levelének jókívánsága is igazolja: „Adjon Isten jó szerentsét a’ házassághoz.”⁷² Kazinczy Arankához írott leveleiből az derül ki, hogy tervnél, szándéknál biztosan nem jutott tovább a dolog, mert január 26-án Földi János eljegyzésének hírért és arra írott versét kommentálva azt írja: „Én ilyen exultatíót [ujjongás] még sem írhatok. Én még is csak a’ sóhajtozásait esmérem a’ szerelemnek.”⁷³ Majd március 25-én arról panaszkodott Arankának, hogy csak „szüntelen háborgatva” tudott írni, mert a „szerelem sírásra faggatta”.⁷⁴ Kazinczy László június 6-án felrója Ferencnek, hogy három hónapig hallgatott, s rákérdez a szerelmi-házasodási ügyre: „Menyire mentél a Téli szerelmedben? vagy talán már ennek is vége van?”⁷⁵ A nagy hallgatásból, s az adatok hiányából ez utóbbira gondolhatunk mi is.

1790. ősz–1791. szeptember

Kazinczy emlékezése szerint 1790 őszén, a pataki szüret idején anyja odaigérte neki atyai birtokrészét, a későbbi Széphalmot. Elkészítette házának terveit, az építéshez 1791 májusában kezdtek, majd mialatt ő Bécsben időzött, hogy hivatalért folyamodjon, július végére felhúzták a falakat. Mindezt egy 1810-es emlékezésében írja le, s hozzáteszi: „Akkor nekem az a’ gondolatom volt, hogy Consil. Radvánszky Jánosnak és Bárány Prónay Évának harmadik szülötte leányokat, Polyxént, most Ujházi Sámuelnét, el fogom nyerhetni.”⁷⁶ Azt is

⁶⁷ KazLev, I, 422.

⁶⁸ KazLev, I, 480.

⁶⁹ KazLev, I, 510.

⁷⁰ KazLev, II, 32.

⁷¹ KazLev, II, 15.

⁷² KazLev, II, 36.

⁷³ KazLev, II, 17.

⁷⁴ KazLev, II, 55.

⁷⁵ KazLev, II, 68.

⁷⁶ PEml. 2009, 155.

megemlíti itt, hogy bécsi útról hazafelé „Polyxén miatt Radvánnak tértem Pozsonyból”,⁷⁷ naplófeljegyzéseiben szeptember 3. és 6. közé teszi radványi időzését, sétáját Polyxénnel és az anyjával.⁷⁸ Egy másik naplófeljegyzése szerint 1792-ben is „házasodni akart”,⁷⁹ ekkor nem jegyzi fel, hogy kivel. Váczy János Radvánszky Polyxén mellett még a Radvánszky Terézzel való házasság tervét is lehetségesnek tartja Kazinczy feljegyzéséből kiindulva („12^a Octobr. Kassára. Ekkor látom Therézt először özvegyen”⁸⁰), erre azonban közvetlenül semmi nem utal. Idézett feljegyzésében is „tisztelt szoros barátném”-nak nevezi, aki segítette a ház tervezésében.

Az 1790. őszi házassági tervvel kapcsolatban további ellentmondásos adatot jelent a Horváth Ádámnak 1814. október 27-én írott levél, ami ilyen témában az egyetlen viszonylag részletes megnyilatkozása:

Az Anyám 1790. megszólítja hogy csináljak valami rajzolatot egy házhoz melyet nekem ő fog építeni, kicsinyt, nagyot, arra neki gondja nem lesz; legyen olyan a’ millyet státusomhoz alkalmasnak ítélek; mert épen egy igen fényes, sőt igen ragyogó ház leányát forgattam elmémbe, mely ha elsült volna, most nem – hanem én volnék ...i Fő Ispán, – Commandőr és Excellenz. A’ leány Pápista volt; még pedig rettenetes Pápista Anya’ gyermeke. *Bár csak ez a’ K[azinczy] Kálvinista ne volna!* ezt mondogatá egy Papnak, ‘s a’ Pap megsugta nekem. Bőrt cserélni nekem soha sem volt gondolatomban; de akkor azt hittem hogy az időkhöz képest el fogják nekem nézni hogy Kálvint hiszem az Isten’ legjobb Profetájának. Még a’ leány sem tudta hogy valamiről gondolkozom, noha derekasán közelítének észre vehetetlen lépésekkel egymás felé. Én tehát levélben tettem kérdést a’ leány’ bátyjának, ha megengedi e hogy a’ leánynál szerencsét próbáljak, ‘s nem lesz e vallásom gátlásomra. Ez bójelenté az anyjánál ‘s hűgánál, ‘s azt felelte hogy két kézzel fogad sógorának. Ezen válasz-vételekor már halálosan beteg vala József, ‘s az ő halála egészen elváltoztatá a’ dolgokat, úgy hogy a’ leány talán csak a’ bátyja’ leveléből tudta, miről gondolkozám.⁸¹

Ellentmondást jelent, hogy a leírás elején a széphalmi birtok 1790. őszi elnyerésére, a ház tervezésére utal, míg a végén II. József közelgő halálára, azaz 1789 végére, 1790 elejére. Evangélikus vallása miatt Radvánszky Polyxén bizonyosan nem lehet az itt meg nem nevezett ifjú hölgy, akit el akart volna venni feleségül Kazinczy, az 1789–1790 fordulóján a levelekben szereplő Mimi viszont igen, mivel az ő személyazonosságát éppúgy nem ismerjük, mint e katolikus lányét. Ha viszont nem azonosak, hanem egy harmadik személyről van szó, akkor pedig időben nem tudjuk elhelyezni a megadott két időponttal való ütközés miatt. A legvalószínűbbnek a második eshetőséget, a Mimi-vel való azonosítást tartjuk (de mindezzel azért nem vagyunk sokkal előrébb).

⁷⁷ PEml. 2009, 156.

⁷⁸ PEml. 2009, 176, 322.

⁷⁹ PEml. 2009, 102.

⁸⁰ PEml, 2009, 175, vö. 320, 322. is.

⁸¹ KazLev, XII, 141–142.

2. Hölgyek, vonzalmak, házassági tervek

Kazinczy kassai magánéletének kevés nyoma maradt, ezek rögzítése és kritikai értékelése alapján indokolt a visszafogott fogalmazásmód, mert valójában alig tudunk valamit. Először is erőteljesen korlátoznunk kell a Szauder-tanulmány alapvető állításainak érvényét, majd röviden össze kell foglalnunk azt, ami azért mégis biztonsággal elmondható.

Művelt, érzelmileg gazdag kassai szalonélet

Az ifjú hölgyek alkotta művelt és érzelmes kassai szalon képzete a Szauder-tanulmányban László levélutalásainak merész extrapolációjával születik meg: „Ha ily módon László érzelgősségét és mindemellett is őszinte ragaszkodását a barátokhoz két éven át a kassai szalon jellegzetes hatásaként, s annak bizonyítékaként foghatjuk fel, hogy volt légköre, kisugárzó ereje ennek a kis, de művelt, érzelmileg gazdag szalonnak – mennyivel inkább lehetett hatása a benne töltött éveknél Ferencre, a kör legszerelmesebb férfitagjára?”⁸² Láthattuk, László levelei a külső szemlélő számára nehezen érthető bennfentesség nyelvén szólnak, inkább magyarázatot kívánnak, semmint megvilágítanak. Belőlük semmilyen módon nem következik, hogy Kassán szalon működött, s az nyilván még kevésbé, hogy Ferenc ebben nevelődött volna. Leginkább a Rózsa-rend Abafi által feltárt dokumentumai utalnak ilyesmire. Az 1787. decemberi belépési életrajzokból és az 1788-as jegyzőkönyvekből valóban tudható, hogy a Kazinczy körül gyakran feltűnő hölgyek, a Kácsándy-lányok és Radvánszky Teréz több nyelven beszéltek, olvasottak, irodalmilag műveltek voltak, s ugyanerre utalnak az 1785–1786-ból fennmaradt emlékkönyvlapok és Baros Gyula forrásai Radvánszky Teréz neveltetéséről. E szórványos adatok mellett azonban csak László leveleinek szabadon szárnyaló értelmezésével volt megalkotható az útrabocsátó kassai szalonélet koncepciója. Nem azt mondjuk, hogy ilyen nem volt és nem is lehetett, csupán azt, hogy az adatokból ez filológiai nem vezethető le, a Kazinczyt körülvevő kassai körről jobbra csak sejtéseink lehetnek.

Kazinczy mindenkor több hölgy iránt táplált szenvedélye

Szauder József igyekszik különbséget tenni Kazinczynak az egyes hölgyekhez fűződő viszonyai között, de erősen ingadozó e téren. A tanulmány bevezetőjében megállapítja, „úgy legalább soha sincs, hogy ne két (vagy három) nőbe lenne szerelmes egyidejűleg”,⁸³ majd később distinkciókra törekedve úgy fogalmaz, hogy Kazinczy Kácsándy Zsuzsannával „az epedést, sírást, rettegést, az édes nyughatatlanságot, Radvánszky Terézzel a nemes tettek elkövetésének érzelmét élte át, együtt kellett hát neki, nem beszélve arról, hogy házasodni igazán Polyxénnel akart”,⁸⁴ megemlíti továbbá egy 1812-es levél utalását Török grófék Toni szobalányára, aki állítólag „Kazinczy érzelmét is viszonzni tudta”.⁸⁵ Radvánszky Terézhez, mint először írja, Kazinczyt „forró, de eszményi,

⁸² Szauder, i.m. 94.

⁸³ Szauder, i.m. 90.

⁸⁴ Uo. 98.

⁸⁵ Uo. 99.

érzelmes barátság” fűzte,⁸⁶ nem sokkal később viszont már Kazinczy öt szerelme között sorolja fel Terézt: „Adatszerűen mindössze a Süsie, Radvánszky Teréz, Kácsándy Teréz, Radvánszky Polyxéna, valamint a közelebbről ismeretlen Jenny iránti szerelme bizonyítható – 85 és 87 közt az első három iránt, míg 87 és 95 közt az utóbbi kettőért ég, de mélyen szívében hordva indulatait Süsie iránt, aki érzelmileg, erotikusan a legmélyebb hatást tette rá.”⁸⁷ A feltárt adatok alapján a következő három elvi megállapítást tehetjük mindezzel kapcsolatban.

a) Forrásaink, elsősorban Kazinczy László levelei jó néhány ifjú hölgyre utalnak, leginkább keresztnévvel, többször álnévvel, így gyakran az is kérdéses, ki a hölgy. A viszony jellege, a történetek homályba vesznek. Problematikus tehát általában szerelemről beszélni, mikor a legtöbb esetben maguk az érzelmek vagy vonzalmak sem igazolhatóak egyértelműen.

b) Nem hozható továbbá közös nevezőre az adott társadalmi közegeben lehetséges viszony egy férjezett asszonyhoz, egy jó családból való hajadonhoz és egy szobalányhoz. Érzelmi és/vagy erotikus vonzalmak természetesen bárki iránt kialakulhatnak, még ha erről nincs is adatunk, de a társadalmilag legitim formát akkor is csak a házasság jelenti, az esetleges vonzalmak közötti különbségek tehát eleve adottak.

c) László leveleiben a szerelmi érzés és a házassági szándék szorosan összekapcsolódik, ami arra figyelmeztet, hogy Ferenc kassai időszakáról gondolkodván ne feledjük: a fiatal író érzelmi nevelődése mellett legalább ugyanilyen mértékben egy komoly társadalmi státuszt jelentő tanfelügyelői állás birtoklásának a párválasztásáról, önálló életkezdési törekvéseiről is szó van, a kettőt együtt kell látnunk és értelmeznünk.

Kácsándy Zsuzsanna

A hölgy azonosítása, a hozzá fűződő érzés jellegének meghatározása és a házassági szándék meglétének az igazolása egyidejűleg csak egyetlen esetben valósítható meg, Kácsándy Zsuzsanna esetében. Az újonnan kinevezett 25 éves aljegyző 1784 végén, 1785 elején figyelt fel a 17 éves Kácsándy Zsuzsánára, aki a levelekben előbb a *Mária képe*, majd a *Susie*, *Czenczi* neveken említődik. 1788 tavaszáig minden évből van adat kapcsolatukról, s mind a kortárs, mind a késői források bizonyítják, hogy szerelmi viszonyban voltak, s Kazinczynak házassági szándéka volt. E viszony a jelek alapján nem volt teljesen kiegyensúlyozott, s végül Susie másé lett, 1790-ben Gyulay Ferenchez ment feleségül, Kazinczy azonban később is mindig élete nagy szerelmeként emlékezett vissza rá, így formálta meg alakját önéletírásaiban.

Szerencsy Józsefné Radvánszky Teréz

Kazinczy a 18 éves Terézt várandós fiatalasszonyként látta először 1784 nyarán. Forrásaink ezután gyakran említik, de a kortárs adatok között egy sincs, mely Terézzel szerelmi kapcsolatra utalna, egy férjezett asszony esetében ez a természetes. Megözvegyülése, azaz 1790 után sem találunk ilyet.

⁸⁶ Uo. 94.

⁸⁷ Uo. 95.

Kis Jánosnak ezt írja Kazinczy 1794. március 4-én a *Chloe* című vers keletkezése kapcsán, melyet Teréz elutazása alkalmából fordított: „Halandóban még én nem találtam több méltóságot, mint Radvánszky Therezben. Ez a fiatal özvegy bálványa mindnyájunknak Kassán. Sirva ment-el a’ minap karjaink között. Én csak tisztelője, csak barátja vagyok, nincs is senki, a’ ki több volna ennél.”⁸⁸ Cserey Farkasnak így jellemzi hozzá fűződő kapcsolatát 1808. augusztus 24-i levelében: „Azok a’ gazok, a’ kik el nem hihetik, hogy asszony és férfi között lehessen más neve a’ forró barátságnak mint a’ mit a’ világ’ gyermekei *sze-relemnek* neveznek, holott az sokszor sőt többnyire csak *pulya testiség*, meg nem foghatják, el nem hihetik, hogy az a’ relatio, a’ mellyben én és az Ipam is ezzel a’ derék Asszonysággal állánk, valami egyéb lehessen mint csak *tisztelet’ barátsága*.”⁸⁹ Önéletírásaiban hol védangyalának, hol élete vezércsillagának nevezi, Süsie-vel, vagy Süsie-vel és Polyxénnel együtt.⁹⁰ A jórészt neutrális kortárs adatokkal szemben Kazinczy későbbi emlékezései az ideális barátság stilizált képét rajzolják meg.

A testvérek és más hölgyek

A forrásokban előbb Kácsándy Zsuzsanna testvére, a nála három évvel idősebb Teréz tűnik fel többször, noha nem mindig dönthető el, hogy a két Teréz közül melyik értendő éppen (többször valószínűleg inkább Radvánszky). Kazinczy Kácsándy Terézhez való viszonyának jellegére semmi nem utal. Teréz 1787-ben feleségül ment Rhédey Lajoshoz, s nem szerepel immár a forrásokban (csak az tudható, hogy budai fogságában meglátogatta Kazinczyt⁹¹). Radvánszky Teréz testvérevel, Polyxénnel 1788 tavaszán ismerkedett meg Kazinczy a Rózsa-rend kassai összejövételén. 1789 tavaszán és nyarán Terézzel együtt Besztercebányán lelkes olvasói Kazinczy leveleinek. Kapcsolatukról közelebbit nem tudunk, csak Kazinczy későbbi visszaemlékezése szól arról tény-szerűen, hogy 1790–1791 körüli házépítése idején őt szándékozott feleségül venni. Polyxén 1794-ben Újházy Sámuel felesége lett. Prank Jeanette-ről csak annyit sejtethetünk, hogy 1786 táján lehetett valamilyen kapcsolata Kazinczy-val, s esetleg felvethető, hogy ő volt a Bárczay-Kazinczy-Jenny-háromszög harmadik szereplője. Bizonyosat azonban nem állíthatunk, a hölgyről sem tudunk semmit, magát a személyt is csak most sikerült azonosítani. Kazinczy 1789 tavaszára és 1789–1790 fordulójára tehető szerelmei és házassági szándéka ügyében a párnak választott hölgyek nevét sem ismerjük.

Összességében Kazinczy három szerelméről és e szerelmekhez köthető házassági szándékáról tudunk, közülük csak egy hölgyet sikerült azonosítani, Kácsándy Zsuzsannát. Negyedik házassági tervéről Radvánszky Polyxénnel Kazinczy késői megjegyzése tesz csupán említést, továbbá bizonytalanul

⁸⁸ KazLev, II, 342. (a levél kiadásra átdolgozott változatában e rész nincs benne, 437. sz.).

⁸⁹ KazLev, VI, 55.

⁹⁰ PEml, 2009, 651, 693, 760.

⁹¹ Kazinczy András levele Bossányi Zsuzsannához (*Kazinczy Ferenc művei, Fogságom naplója*, kiad. Szilágyi Márton, Debrecen, 2011, 178.).

valamiféle szerelmi viszony tehető fel még Prank Jeanette esetében. Kazinczy emlékezései Radvánszky Terézzel szoros barátságukat rajzolják meg. A többi hölgygel kapcsolatban nem áll rendelkezésre adat Kazinczyhoz fűződő viszonyuk jellegének megítéléséhez. Vonzalmak persze az adatok hiánya ellenére működhettek bárkivel, bármilyen irányban, de nincs okunk feltételezni, hogy ezek társadalmi konvenciókat sértettek volna.

3. A transzfiguráció-metafora teljesítőképesége

Szauder József tanulmányának második nagy egysége az irodalom határvonalainak átjárhatóságát vizsgálja nagyjából ugyanazon irodalmi szövegekre építve, mint Váczy János (*Bácsmegyey, Stella* és a korabeli költemények). Utóbbi az irodalmi szövegeket közvetlen életrajzi forrásként használja, előbbi célja inkább annak a jelenségnek a leírása, amit élet és irodalom transzfigurációjának nevez: „[Kazinczy] az élet tényeibe ülteti bele, viszi át az irodalmat, és az irodalomba [...] spontán élményeit vetíti át s éli bennük újjá”.⁹² E jelenség megragadására azonban jobbra irodalmi szövegek referenciális értelmezésével törekszik, összekapcsolva az így megállapított referenciákat a kassai szalonélet és a több hölgy iránti egyidejű szerelem teóriájával. A Szauder-koncepció teljesítőképeségének mérlegelésében most tehát a Kazinczy-művek referencialitását kell közelebbről szemügyre venni, kezdve a korábban már említettekkel.

A Sztella ajánlóverse

A rejtélyes Bárczay-Kazinczy-Jenny szerelmi háromszög kapcsán tettünk említést Kazinczy 1790 körül már tervezett, 1794-ben megjelent Goethe-fordításáról, a *Sztelláról*, pontosabban annak ajánlóverséről, felvetvén a lehetőségét, hogy Jenny Prank Jeanette-tel azonosítható. Az ajánlás a következő:

A' JENNI BARÁTJÁNAK és az enyémnek.

Még mindég sírsz, még mindég hullnak
Kebledbe néma könnyeid,
Vedd ezt, Barátom, 's megtágúlnak
Egy kis korig gyötrelmeid!⁹³

Ebből az ajánlásból nem tudható meg, kinek szól, az sem, ki Jenni, az pedig végképp nem érthető, miről van szó. Kazinczy Kis Jánosnak írott 1794. március 4-i levelében kulcsot ad hozzá: „Sztellám Abaujvári szolgabíró Bárczay Fer. Urnak van dedikálva. Ez a' szegény Barátom éppen úgy járt, mint Sztellában Cecilia. Ceciliát szerette Fernandó, de az állhatatlan Fernandó Ceciliát elhagyá és Sztellát kezdé szeretni. Azonban szerette Ceciliát is, Sztellát is. Ez vala az én szegény Barátom sorsa. Jenny ötet is szerette, de mást is! Ezt senki sem fogja érteni, csak Jenny, az én Ferim és én.”⁹⁴ A megfogalmazás még mindig rejté-

⁹² Szauder, i.m. 105., a jelenségről összefoglalóan: 100–102.

⁹³ Kazinczy Ferenc művei, *Prózafordítások Bessenyeitől Pyrkerig*, kiad. Bodrogi Ferenc Máté, Borbély Szilárd, Debrecen, 2009, 382.

⁹⁴ KazLev, II, 341.

lyes maradt, a három nevezettn kívül más tényleg nemigen érthette pontosan. A szerelmi háromszögre való utalás kivehető, több azonban nem. Mikor Szauder József azt írja, hogy Kazinczy saját helyzetét érzi bele Goethe-fordításába, az lényegében elfogadható, még ha a filológiai részletek feltárása nem is pontos. A *Sztella* tehát legfeljebb alaphelyzetében applikálható a biografikus vonatkozásra, referenciálisan aligha olvasható.

A Bácsmegyey és ajánlóverse

Kazinczy Kácsándy Zsuzsannának írott 1787. szeptember 3-i levelével kapcsolatban jeleztük, hogy Szauder József ezt a *Bácsmegyey* egyik levelével állította párhuzamba. Szerinte a *Sztella*-ajánlás mellett ez a másik olyan szöveg, „amely egyenest kétségeket támaszt afelől, vajon hol húzható meg a határ spontán élmény és irodalom között?”⁹⁵ A két levél összevetése során, noha hangsúlyozza szükségszerű különbségeiket, lényegi azonosságukat állapítja meg: „A helyzetek tehát csak a személyek felcserélésével fedik egymást, így azonban szinte tökéletesen. A német nyelvű levél mintha csak a *Bácsmegyey*-nek e fejezetét írná át, a Bácsmegyey e hosszú levelének magva pedig mint-ha a másik levélben kifejezett élmény volna.”⁹⁶ Fel sem merül azonban, hogy a *Bácsmegyey* egy német mű, az *Adolfs gesammlete Briefe* fordítása, így az ezzel való összevetés nélkül a hasonlítás aligha áll meg a lábán. Az összevetéssel pedig még kevésbé, mert Kazinczy Susie-hez szóló német nyelvű levele és a *Bácsmegyey* német eredetijének⁹⁷ vonatkozó része nincs egymással szövegszerű kapcsolatban, nem indokolt tehát ennek magyar fordítását sem ilyen jellegű kapcsolatba hozni azzal. Szauder József állítása, mely szerint e szövegek „az egykorú szentimentális konvenciókat meghaladó módon egyeznek meg”, már csak emiatt sem tartható.

Ezen túl és a maga által is csekélyebb jelentőségűnek minősített érvek mellett még egy fontos bizonyító szöveget idéz Szauder, a *Bácsmegyey* Döme Károlyhoz címzett ajánlóversét, melyet 1790. január 1-jén megküldött Dömének, s az *Orpheus*ban is publikált Kazinczy. Fennmaradt továbbá a *Bácsmegyey* egy olyan példánya, melyben saját kézírásával olvasható e vers, mely ironikusan a könyv elégetésére biztatja Dömét, nehogy az oldalakon lopakodó kis szerelemisten, Amor megzavarja az előle elszökött pesti kispap fejét. Aztán a vers második felében Kazinczy váratlanul saját magára vonatkoztatja Bácsmegyey alakját:

Én nem kerültem a' rab-lántzokat,
A' mellyeket rám fűze [Ámor] Czenczije;
'S mind azt szenyvedtem a' mit Bácsmegyeyem
Inséges őrvényjében szenyvedett.
[...]

⁹⁵ Szauder, i.m, 110.

⁹⁶ Uo.

⁹⁷ KazLev, XXII, 17–19.; [Albrecht Christopher Kayser:] *Adolfs gesammlete Briefe*, Frankfurt-Lipce, 1782. A *gesammlete* a *gesammelte* régies alakja (Szilágyi Márton adata).

De ah! ez a' szív égni 's sírni kész,
'S örökre hordja – 's önként – lántzait.⁹⁸

Nem vitás, az ajánlóvers közvetlen kapcsolatot teremt a román főhőse és Kazinczy között, ez azonban részleteiben ugyanúgy nem alapozza meg a szöveg referenciális olvasatát Kazinczy szerelmeire nézve, ahogy a Sztella ajánlóverse sem. Csak annyit állít a vers, hogy a szerelmi érzés ugyanúgy meggyötörte, mint Bácsmegyeit a románban.

Hölgyek, álnevek, versek

Az eddigi példákban, a *Sztella* és a *Bácsmegyei* ajánlásaiban feltűnt egy-egy női név, Jenni és Czenczi, melyek nyilvánvalóan álnevek. Az első esetben csak sejtjük, kire utal, a másokban tudjuk, hogy Kácsándy Zsuzsannára. Kazinczy kedvelte az álneveket, saját magára nézve is többet használt különböző minőségeiben, s hölgyeit ugyancsak különféle neveken emlegette. Románfordításaiban átkeresztelte a szereplőket, a Szigvárt hősnojt, mint a *Bácsmegyei* előbeszédében írta, Susira, Fischer Mariannt Terézre, majd a *Bácsmegyei* hősnojténeket nevént Mantzira változtatta, a barátónő neve pedig Teréz lett. A *Bácsmegyei* ajánlóversében szereplő Czenczi előfordul a Kazinczy László levelei által kétszer idézett a *Sóhajtás a' Tavaszhoz* című versben, erről azonban maga Kazinczy írja Aranka Györgynek, hogy elsősorban irodalmi ihletet tükröz: „Czenczi nomen factum, prouti Lyda, vel Laura. Klopstock a' maga Kedvesét Csidli-nek nevezi. Én ezen szó szerzése alatt a' kedves cz, cz hangra figyelmeztetem. Más helyeken *Lili*, vagy *Lilla* névvel élek.”⁹⁹

Más korabeli költeményeiben további álnevek is feltűnnek: Lilla, Albia, Chloe, Lili, Lolly, Manczi, Minnyi, Zelli, Blidli, némelyikük bizonyosan valós személyt jelöl (Czenczi Kácsándy Zsuzsannát, Csidli Radvánszky Terézt, Blidli Radvánszky Polyxénát). Váczy János és Szauder József kimondottan törekszik a hölgyek azonosítására, de ez egyrészt nem lehetséges minden tekintetben megnyugtatóan, másrészt nincs sok hozadéka, hiszen nem segíti a szövegek szándékolt referenciális olvasatát, mert ha egy név esetleg valós személyre utal is, attól még a költemények nem feltétlenül olvashatóak közvetlenül életrajzi események megénekléseként. Nincs életrajzi relevanciája, mikor melyik álnév szerepel, irodalmi ihletet tükröző, felcserélhető fantáziásevek ezek, s Kazinczy cserélgeti őket gyakran, egy-egy versen belül is.

Valóságvonatkozás és szándékolt homály

Kazinczy vizsgált műveinek referencialitása kétségtelenül létezik, megragadása azonban aligha lehetséges érdemben ma már, s kortárs metszetben is csak bennfentes kevesek számára lehetett érthető. Egyrészt, mint láttuk, ismereteink annyira törmelékese, hogy hiteles történetné nem fűzhetőek össze, s nem alkalmasak irodalmi szövegek referenciális utalásainak dekódolására. Másrészt a szövegek referencialitása olyannyira enigmatikus, hogy igazából csak a valóságvonatkozás ténye állapítható meg, annak mibenlétét a szerző

⁹⁸ FSZEK. Sz. 3515.; Költ., 2018. II. 224–225.

⁹⁹ KazLev, I, 423.

utalásai szándékosan homályban hagyják. Az a jelenség tűnik fel már e korai Kazinczy-művekben is, amelyet az alkalmi versek esetében *hermetikus*, a *Tövissek és virágok* esetében *enigmatikus referencialitásnak* neveztünk.¹⁰⁰ Kazinczy úgy jár el, mint az okos leány a mesében, aki madarat visz ajándékba Mátyás királynak, de mikor odaadná, kinyitja a kalitkát, így hozott is, meg nem is. Élet és irodalom transzfigurációja mindenesetre aligha igazolható ezen az úton.

A transzfiguráció-metaphora

Maga a fogalomhasználat eleve metaforikusnak tekinthető, egyrészt mivel az élet mint olyan nem ragadható meg, másrészt pedig mert a transzfiguráció jellegzetesen teológiai fogalom. Ha az irodalom referencialitását is kénytelenek vagyunk zárójelbe tenni, tényleg nem nagyon marad más, mint a metaforikus nyelvhasználat. Ennek jegyében gondoltuk tovább Szauder József elképzelését Kisfaludy Sándor kapcsán, de az érzékenységi világalkotására érvényesen, megállapítva, hogy az érzékenység sajátos szemlélete a maga öntörvényű világát „élet” és „irodalom” határmezsgyéjén építi fel, kimetszve mindkettőből egy közös sávot, igaz, csak időlegesen.¹⁰¹ Ma már ’élet és irodalom határmezsgyéjének közös sávját’ másként metaforizálnánk, elhagyván az élet és irodalom fogalompárt, s az érzékeny emberek virtuális valóságáról beszelnénk. Ennek még vázlatos kifejtése is szétfeszítené azonban a jelen tanulmány kereteit, arra másutt kerül sor.¹⁰² Most csak azt állapíthatjuk meg, válaszul a címben feltett kérdésre, hogy Szauder József *Kazinczy kassai Érzelmek iskolájáról* kifejtett teóriája számos filológiai problémával terhes, ilyen jellegű érveket nem nagyon lehet mellette felsorakoztatni, mégis megragad egy olyan jelenséget, amellyel foglalkozni kell, mert vele foglalkozni érdemes, hiszen valami nagyon lényegit sejtet meg Kazinczyról.

¹⁰⁰ Debreczeni Attila, *Kazinczy, az alkalmi költő*. In: *Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írőcsoportosulások*, szerk. Bíró Annamária-Boka László, Nagyvárad-Bp., 2014, 97–104.; Debreczeni Attila, *A Tövissek és virágok kötetkompozíciója és szöveghálójai*. In: *Studia Litteraria*, 2020, 84–85.

¹⁰¹ Debreczeni Attila, *Kisfaludy Sándor „érzékeny” évtizede*. In: *Kisfaludy Sándor: Szépprózai művek*, kiad. Debreczeni Attila, Debrecen, 1997, 219.

¹⁰² L. Debreczeni Attila, *Idyllium és román (Kazinczy pályakezdő projektumai)* I-II, In: *Irodalomtörténet*, 2023/3. szám, 276–299. és 2023/4. szám, 394–419.

TARTALOM

KOVÁTS DÁNIEL EMLÉKÉRE

SZAMOSVÖLGYI PÉTER: Búcsú Kováts Dánieltől	3
NYIRI PÉTER: Búcsú Kováts Dánieltől	5
SZAKONYI KÁROLY: Búcsúzás Kováts Dánieltől	9
KORZENSZKY RICHÁRD: Kováts Dániel halálhírére	11
MIHALOVICSNÉ LENGYEL ALOJZIA: 2023 nyara: kettős gyász a Kazinczy Társaságban	13
KOVÁTS DÁNIEL: A széphalmi udvarház egyetlen gazdája	17
KOVÁTS DÁNIEL: A nyelvújítás „lélektana”	21
KOVÁTS DÁNIEL: Bástya és hajlék	33
CORNIDES DÁVID: Múzeuma nyílik	37
KOVÁTS DÁNIEL: Életutam	39
Személyi bibliográfia	41

FEHÉR JÓZSEF EMLÉKÉRE

NYIRI PÉTER: Búcsú Fehér Józseftől	91
KISS ENDRE JÓZSEF: Fehér József (1952–2023)	95
KISS ENDRE JÓZSEF: Kazinczy nótás kapitánya	101
DOMBÓVÁRI JÁNOS: Temetek az én temetőmben... Megtelt Cháron ladikja... Személyes búcsú Fehér Józseftől és Kováts Dánieltől	107
ÉGERHÁZY LÁSZLÓ: Fehér Jóskás önvallomás	115
JÁSZTER BEÁTA: Beszélgetés Fehér Józseffel	121
FEHÉR JÓZSEF: Kazinczy színe előtt	125
FEHÉR JÓZSEF: Rejtett irodalmi értékek Tokaj-Hegyalján	133
FEHÉR JÓZSEF: Múzeumalapítási törekvések Sátoraljaújhelyen 1876–1984 között	145
NYIRI PÉTER: Fehér József (1952–2023)	161
Személyi bibliográfia	163

EMLÉKKÉPEK KOVÁTS DÁNIELRŐL ÉS FEHÉR JÓZSEFRŐL 179

KAZINCZY ÉS KORA

FRIED ISTVÁN: Miért Kazinczy? Kováts Dániel emlékének	211
DEBRECZENI ATTILA: Járt-e Kazinczy a kassai Érzelmek iskolájába?	221
KISS LÁSZLÓ: Egy csaknem elfeledett orvos Kazinczy ismeretségi (baráti?) köréből: Töltényi Szaniszló (1795–1852)	241
ORBÁN LÁSZLÓ: Hol nyugszik gróf Török Sophie?	249
HALÁSZI ALADÁR: Kazinczy örök	255

MESTEREK ÉS MŰVEK

PRAZNOVSZKY MIHÁLY: Madách 200 Egy újabb költői verseny - Madách Imre részvételével	261
STUMPFNÉ BRAUN ZSUZSANNA: „Szebbnél szebb tájakon” Petőfi látogatása Sátoraljaújhelyen és Széphalmon	271
PÁSZTOR BERTALAN: Polemikus versértelmezés	283
LUKÁTS JÁNOS: Író a parlamentben, avagy: olvassuk újra Mikszáth Kálmánt!	289
TUSNÁDY LÁSZLÓ: József Attila és közös ihletünk	293
VINCZE TAMÁS: A régi középfokú tanítóképzés és a „mindenes tanító” eszménye	317

SZÓ ÉS SZELLEM

GRÉTSY LÁSZLÓ: Nyelvhasználat és nemzeti tudat	333
KOVÁTS DÁNIEL: Nyelv és szellem	341
HALÁSZ PÉTER: „...a környékbeli falvak közül itt beszélnek leghelyesebben magyarul...” Románvásár környéki magyar falvak nyelvi állapotának változásai	347
FARKAS FERENCNÉ PÁSZTOR ILONA: Tájszavak jelentősége - a Sajó mentén gyűjtött tájszavak és magyarázatuk	363

HISTÓRIA ÉS HAGYOMÁNY

OLÁH TAMÁS: A Rákóczi-szabadságharc kezdetei Zemplén vármegyében Szemelvények a királypárti katonai ellenállás történetéhez (1703. június-augusztus)	373
VOZDVIZSENSZKIJ VAGYIM OLEGOVICS: Hungariae natum, Poloniae educatum	409
VÁRHELYI GYULA: Madarász István, Kassa utolsó magyarországi római katolikus megyés püspökének emlékezete	415
PÁL ISTVÁN: A tel-avivi könyvtáros Alexander Ödön, volt sátoraljaújhelyi népügyész, a BM II/3. Hírszerző Osztály célszemélye	423
VIGA GYULA - VISZÓCZKY ILONA: „Tündérkertek” Az ártéri gyümölcsösök hasznosítása és az emlékezet	439
FARKAS FERENC: Kocsmavilág - gyermekszemmel (Rácsodálkozások és borzongások)	451
HIDEG ÁGNES: A miskolctapolcai Sziklakápolna szobrai	461
FAZEKAS-BALOGH ISTVÁN: Egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók	465

SZÁMADÁS ÉS SZEMLE

BODNÁR KRISZTIÁN: A Tübingai pályamű újabb értelmezési lehetőségei	475
DUKRÉT GÉZA: 30 éves a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság	477

RINGER ISTVÁN: Egy város ezer arca – Sátoraljaújhely állandó várostörténeti kiállítása, és ami mögötte van	483
RINGER ISTVÁN: A Hátsó füves gondolat	491
DEMJÁN FERENC: „Egész uton haza felé” Petőfi vándorlásait mutatja be A Magyar Nyelv Múzeumának tematikus kiállítása	501
Évkönyvünk 32. kötetének szerzői	505

